

Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0001-5230-9366

ДОТРИМАННЯ НОРМ ПРАВА: КЛАСИЧНА МОДЕЛЬ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Постановка проблеми. Як відомо, реалізація права – це кінцевий етап правового регулювання, коли норми права набувають втілення в конкретних правовідносинах шляхом визначення прав та обов'язків їх учасників. Також відомо, що реалізація права містить форми переводу змісту правових норм у такі права та обов'язки. Зазначеними формами є дотримання, виконання, використання та застосування. Дотримання поряд з іншими формами реалізації права вважається їх класичними різновидами. Водночас зміна парадигми правового регулювання в бік посилення його ефективності у зв'язку з суттєвим ускладненням суспільних відносин потребує нового погляду на вказані усталені форми, зокрема таку, як дотримання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки, як зазначено, дотримання являє собою одну з класичних форм реалізації права, то зрозуміло, що наукові розвідки з цього питання також були класичними, де під дотриманням розумілась пасивна поведінка учасників правовідносин, спрямована на утримання від заборонених дій. На цій позиції стояли такі відомі теоретики права, як В. Копейчиков, П. Рабінович, М. Козюбра, з сучасних – Ю. Шемшученко, Д. Слинко, І. Погрібний, Н. Пильгун та ін. Водночас у теперішній час з'являються поодинокі роботи, де ця класична формула зазнає трансформації в бік появи нових елементів, субстативною характеристикою яких є їх активна складова. Це, зокрема, праці Р. Головача, О. Скакун.

Мета дослідження. У зв'язку з зазначеним очевидною є потреба розширення меж науково-го дослідження цього феномену з метою вияву нових закономірностей його функціонування. Як методологічні засади дослідження планується застосування діалектичного, формально-логічного, порівняльно-правового, соціологічного підходів.

Основні результати дослідження. Перед дослідженням цієї проблематики передусім слід вказати на оцінку дотримання як універсальної форми реалізації права, яка безпосередньо закріплена в Конституції України. Так, відповідно до ст. 68 Конституції кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Зазначена вимога артикулює необхідну умову існування індивідів у державно-організованому суспільстві, а тому до цієї теми, як зазначалось, була спрямована увага багатьох науковців.

В юридичній літературі використовується чимало визначень поняття дотримання норм права. Наведемо більш характерні та традиційні. Так, О. Назаренко під дотриманням розуміє форму реалізації заборонних чи охоронних норм права, яка полягає в утриманні від дій, заборонених цими нормами, суворому додержанні встановлених заборон. Для реалізації заборонних норм необхідним є утримання від заборонених дій, тобто пасивна поведінка. Водночас усі охоронні норми містять заборону, яка хоча й не формулюється прямо, однак логічно виводиться зі змісту норми права. Такі норми викладені, наприклад, у особливій частині Кримінального кодексу України або в Кодексі України про адміністративні правопорушення, звернені до необмеженого кола суб'єктів і стосуються кожного деліктоздатного суб'єкта [1, с. 9].

У інтерпретації М. Борисенко дотримання норм права визначається як реалізація заборонних норм, сутність якої полягає в пасивній поведінці суб'єктів щодо здійснення негативних дій, пе-

редбачених нормою права. З урахуванням того, що під правопорушенням розуміється визначене законом неправомірне (протиправне) винне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, за вчинення якого вона може бути притягнута до юридичної відповідальності, заборонні норми не дозволяють протиправної поведінки, що є небажаною для держави й суспільства та встановлюють обов'язок особи не вчиняти певних дій (бездіяльності). Тому якщо в санкції норми встановлена юридична відповідальність негативного характеру, то такі дії вважаються забороненими законодавцем [2, с. 275].

Як можна побачити, у згаданих працях наголошується на трьох ключових елементах формули дотримання норм права: реалізація норм-заборон, пасивна правомірна поведінка та утримання від протиправних дій.

Водночас, як раніше зазначалось, у окремих працях використовується нова конфігурація структури дотримання норм права, яка містить нові елементи поряд з класичними. Наприклад, Р. Головач у своїй статті «Обґрунтування правомірної поведінки особи як гарантії безпеки та цілісності держави» стверджує, що під активною правомірною поведінкою слід розуміти поведінку людини, яка чітко відповідає вимогам законодавства та правових норм. Це означає, що вона (людина) виконує свої обов'язки, реалізує права та дотримується встановлених правил, не порушуючи законів. Така поведінка сприяє стабільності та порядку в суспільстві. Активна правомірна поведінка реалізується в різних формах, наприклад, дотриманні законів, суспільно корисній діяльності, громадській активності. Активна правомірна поведінка відрізняється від пасивної тим, що включає активні дії, спрямовані на дотримання й підтримку законодавства [3].

Опосередковано цю думку підтвердив А. Осауленко, який при характеристиці дотримання як форми реалізації права зауважив, що заборонні та охоронні норми передбачають абсолютні чи відносні обмеження. Основна їх мета – запобігання негативним діям, які можуть завдати шкоди суспільним відносинам. Додаткові цілі – спрямування діяльності суб'єктів на бажану поведінку [4, с. 173]. Зрозуміло, що досягнення мети запобігання негативним діям потенційно передбачає здійснення поряд з пасивними і активних дій. Правильність цього висновку буде підтверджено за подальшого розгляду практики діяльності Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

З наведеного вбачається, що така форма реалізації права, як дотримання може містити окремі елементи активних дій, що є модифікацією класичної формули, яка передбачає наявність виключно пасивного їх різновиду. Відповідна ситуація пов'язана передусім з енергійною діяльністю ЄСПЛ, який запропонував нові стандарти дотримання прав людини. Але оскільки відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ є для України джерелом права, то очевидно є потреба зміни класичної парадигми щодо дотримання як одного з видів реалізації права.

Прикладом такого рішення може бути рішення ЄСПЛ у справі *Osman v. the United Kingdom*, 28 October 1998, у якому сформульовано позитивний обов'язок держави, окрім утримання від посягання на життя особи, вживати заходів для його захисту від загроз з боку інших осіб. Зокрема, у п. 115 рішення закріплено правову позицію, відповідно до якої суд зазначає, що перше речення ст. 2 § 1 зобов'язує державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й вживати належних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією (див. рішення у справі *L.C.B. проти Сполученого Королівства* від 9 червня 1998 року, Reports of Judgements and Decisions 1998-III, с. 1403, § 36). Загальновідомо, що зобов'язання держави в цьому відношенні виходить за межі її основного обов'язку забезпечувати право на життя шляхом запровадження ефективних положень кримінального права для запобігання скоєнню правопорушень проти особи за підтримки правоохоронних органів для запобігання, припинення та покарання за порушення таких положень. Отже, ті, хто постає перед Судом, визнають, що ст. 2 Конвенції може також передбачати за певних чітко визначених обставин позитивне зобов'язання органів влади вживати превентивних оперативних заходів для захисту особи, життя якої знаходиться під загрозою злочинних дій іншої особи [5].

Аналогічні за своїм змістом позиції містяться у рішенні ЄСПЛ у справі *Moldovan і Інші проти Румунії* від 12 липня 2005 року. Справа стосувалася дотримання ст. 8 Європейської конвенції з прав людини «Право на повагу до приватного і сімейного життя». Так, на переконання суду, він постійно стверджував, що хоча предметом ст. 8 є, по суті, захист особи від свавільного втручання з

боку органів державної влади, вона не просто змушує державу утримуватися від такого втручання. Окрім цього основного негативного заходу, можуть існувати позитивні зобов'язання, притаманні ефективній повазі до приватного або сімейного життя і житла. Ці зобов'язання можуть передбачати вжиття заходів, спрямованих на забезпечення поваги до цих прав навіть у сфері відносин між приватними особами (див. *X і Y проти Нідерландів*, рішення від 26 березня 1985 р., Series A № 91, стор. 11, § 23) [6].

Якщо перші два рішення ЄСПЛ стосувались громадянських прав (право на життя та право на повагу до приватного і сімейного життя), то існують рішення, які стосуються дотримання їх політичних прав. Зокрема, йдеться про дотримання ст. 11 Конвенції щодо свободи зібрань та об'єднань, яка передбачає, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Так, у рішенні ЄСПЛ *Plattform Ärzte für das Leben v. Austria* від 21.06.1988 зафіксована така правова позиція: «справжню, ефективну свободу мирних зібрань не можна зводити до простого обов'язку держави не втручатися: суто негативна концепція не буде сумісною з об'єктом і метою ст. 11 (ст. 11). Подібно до ст. 8 (ст. 8), ст. 11 (ст. 11) іноді вимагає вжиття позитивних заходів, навіть у сфері відносин між особами, якщо це необхідно (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *X та Y проти Нідерландів* від 26 березня 1985 року, серія А, № 91, с. 11, § 23)» [7]. З зазначеного рішення з очевидністю випливає, що свобода мирних зібрань передбачає, що держава не повинна перешкоджати проведенню демонстрації. Однак дотримання прав громадян на зібрання не повинно обмежуватись такими негативними обов'язками, а водночас супроводжуватись виконанням позитивного обов'язку вживати розумних і належних заходів для забезпечення мирного проведення законної демонстрації. Наприклад, забезпечити реальну можливість її проведення, навіть якщо існує протидія з боку інших осіб.

Отже, проаналізувавши наведені приклади, стає очевидним, що ЄСПЛ сформована нова практика такої форми реалізації права, як дотримання. Її ідеологія полягає в тому, що держава в особі її органів для досягнення мети охорони суб'єктивного права повинна не тільки утриматись від його порушення, а й водночас здійснити активні заходи з його забезпечення. Відмінність у цьому випадку дотримання як різновиду реалізації права від виконання (попри їх подібність) полягатиме в тому, що заборонні норми виконують подвійну функцію: охорону права та його забезпечення. Натомість зобов'язальні норми виконують лише забезпечувальну функцію. Отже, відтепер охорона права – це система правових заходів, спрямованих на захист прав від порушень та їх забезпечення шляхом відновлення у разі порушення, а дотримання права – це поєднання цих двох типів обов'язків.

Цікавим видається зазначений висновок, якщо його розглядати в парадигмі існування абсолютних та відносних правовідносин. У класичній теорії права проводилось чітке розмежування між абсолютними та відносними правовідносинами. Абсолютні правовідносини характеризувались тим, що уповноваженій особі протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб. Причому обов'язок цих осіб мав негативний характер – утримуватися від порушення права (право на життя, право на честь і гідність тощо). Натомість відносні правовідносини передбачали визначення поряд з уповноваженим суб'єктом й зобов'язаного та активний обов'язок останнього виконати певну дію (наприклад, у господарських або цивільних правовідносинах).

З появою динамічної правозастосовної практики ЄСПЛ ця класична конструкція почала змінюватися. Причиною виступив розвиток доктрини позитивних обов'язків держави. Як було показано вище, суд сформував підхід, відповідно до якого навіть права, що традиційно вважались абсолютними, можуть породжувати активні обов'язки держави, що суперечило класичній формулі.

Зазвичай для дотримання норм права характерним був його зв'язок з абсолютними правами та відповідно абсолютними правовідносинами, де домінантною формою поведінки була його пасивна форма. Водночас, як було зазначено при розгляді справи *Osman v. the United Kingdom*, предметом якої було дотримання права особи на життя, Європейський суд поряд з негативним обов'язком держави не позбавляти життя сформував додаткові для неї позитивні обов'язки – активно його захищати від третіх осіб та ефективно розслідувати випадки позбавлення життя. Отже, навіть абсолютне право стали пов'язувати з активними обов'язками держави.

У зв'язку з цим можемо констатувати розмивання класичної межі між абсолютними та відносними правовідносинами. Якщо у класичній теорії для перших характерним був пасивний обов'язок зобов'язаної сторони, то для других – активний. Сучасна їх модель має такий вигляд. Для абсолютних правовідносин зв'язок між сторонами має подвійний характер: пасивний плюс активний, для відносних – залишився активним. Причому це стосується не тільки взаємовідносин між громадянами та державою, а й відносин між громадянами. Наприклад, ст. 27 Конституції України проголошує заборону на посягання життя людини, в той же час проголошує право на його захист з боку фізичних осіб, тобто надає дозвіл на активні дії та підтверджує відповідний обов'язок держави, тобто також її спрямованість на активні дії. Отже, охорона права – це не тільки пасивні дії, а й активні.

У контексті досліджуваної теми – «дотримання норм права: класична модель та основні тенденції трансформації» це означає, що концепція дотримання норм права набула нових рис. Відтепер у більшості випадків для досягнення мети охорони права, окрім пасивної поведінки зобов'язаних осіб, необхідним також є здійснення активних. Передусім це стосується діяльності державних органів. Таку діяльність можна охарактеризувати як превентивну та забезпечувальну.

Забезпечувальна матиме місце, коли існує факт порушення охоронюваного права й компетентні органи держави будуть зобов'язані здійснити активні дії, щоб була досягнута мета дотримання права. Своєю чергою превентивна діяльність полягатиме в створенні умов, які унеможливлюватимуть або зменшуватимуть ризик порушення таких прав. Наприклад, дотриманню абсолютного права громадян на проведення публічних заходів сприятимуть такі активні дії держави: правова просвіта, правове виховання членів громадянського суспільства на предмет поваги до вибору окремих соціальних груп на їх проведення.

Висновок. Підсумовуючи, можемо констатувати, що сучасна правозастосовна практика Європейського суду з прав людини змінила підходи до класичної формули дотримання норм права як пасивної поведінки. Відтепер у більшості випадків для досягнення мети охорони права, окрім останнього її різновиду, необхідним також є залучення активного компоненту. Зазначене передусім стосується державних органів, які, окрім негативних обов'язків, повинні так само здійснювати позитивні, які набувають формату зобов'язальних та превентивних дій.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаються у дослідженні конкретних забезпечувальних і превентивних заходів як форм реалізації дотримання норм права в різних його галузях.

Список використаних джерел

1. Правозастосування: навч. посіб. / О. А. Назаренко та ін. / за заг. ред. С. Д. Гусарева. Київ: НАВС, ФОП Маслаков, 2020. 160 с.
2. Борисенко М. О. Поняття та форми реалізації права. *Порівняльно-аналітичне право* / редкол.: Ю. М. Бисага (гол. ред.), Д. М. Белов, О. Я. Рогач та ін.; ДВНЗ «УжНУ» Ужгород, 2015. № 2. С. 274–276.
3. Головачук Р. Ю. Обґрунтування правомірної поведінки особи як гарантії безпеки та цілісності держави. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnnigpcapglepnclefindmkaj/https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/65.pdf> (дата звернення 29.01.2026).
4. Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
5. Див. рішення Європейського суду з прав людини у справі *Osman v. the United Kingdom* 28 October 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58257%22%7D> (дата звернення 29.01.2026).
6. Див. рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Moldovan i Інші проти Румунії*» від 12 липня 2005 р. URL: <https://base.garant.ru/5848359/> (дата звернення 29.01.2026).
7. Див. рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Plattform Ärzte für das Leben v. Austria*» від 21.06.1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57558> (дата звернення 29.01.2026).

References

1. Pravozaastosuvannia: navch. posib. / O. A. Nazarenko ta in. / Za zah. red. S. D. Husarieva. Kyiv: NAVS, FOP Maslakov, 2020. 160 s. (in Ukr.).

2. Borysenko M. O. Poniattia ta formy realizatsii prava. *Porivnialno-analitychne pravo* / redkol.: Yu. M. Bysaha (hol. red.), D. M. Bielov, O. Ya. Rohach ta in.; DVNZ «UzhNU» Uzhhorod, 2015. № 2. S. 274–276 (in Ukr.).
3. Holovchak R. Yu. Obgruntuvannia pravomirnoi povedinky osoby yak harantii bezpeky ta tsilisnosti derzhavy. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/65.pdf> (data zvernennia 29.01.2026) (in Ukr.).
4. Teoriia derzhavy ta prava: navch. posib. / [Ie. V. Bilozorov, V. P. Vlasenko, O. B. Horova, A. M. Zavalnyi, N. V. Zaiats ta in.]; za zah. red. S. D. Husarieva, O. D. Tykhomyrova. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy, 2017. 320 s. (in Ukr.).
5. Dyv. rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Osman v. the United Kingdom 28 October 1998. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58257%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58257%22]}) (data zvernennia: 29.01.2026).
6. Dyv. rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Moldovan i Inshi proty Rumunii” vid 12 lypnia 2005 roku. URL: <https://base.garant.ru/5848359/> (data zvernennia: 29.01.2026).
7. Dyv. rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Plattform Ärzte für das Leben v. Austria” vid 21.06.1988 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57558> (data zvernennia: 29.01.2026).

Богиніч О. Л. Дотримання норм права: класична модель та основні тенденції трансформації

У статті розглядається трансформація класичного підходу до такої форми реалізації права як дотримання в сучасних умовах. Стверджується, що ця трансформація має своїми підвалинами правозастосовну практику Європейського суду з прав людини. Йдеться про тенденцію поширенню позитивних обов’язків держав у справах, пов’язаних з дотриманням прав людини і громадянина. Передусім це стосується дотримання громадянських та політичних їх прав. Наводять відповідні приклади з практики Європейського суду.

У зв’язку з подібністю таких форм реалізації права як дотримання, так і виконання наводиться аргументація щодо їх нетотожності. Зокрема, стверджується, що метою дотримання права є його охорона та забезпечення, метою виконання права є тільки його забезпечення. При цьому зазначається, що дотримання права є його універсальною формулою.

У контексті зазначеного розглядаються конкретні форми дотримання права. Серед останніх виділяються превентивні та забезпечувальні. Застосування останніх має місце у випадку порушення або загрози порушення охоронюваного права, а перших – як організаційних та інституційних засобів його забезпечення.

Ключові слова: реалізація права, дотримання норм права, позитивні обов’язки держави.

Bohinich O. L. Compliance with legal norms: the classic model and the main trends of transformation

The article examines the transformation of the classical approach to such a form of law enforcement as compliance in modern conditions. It is claimed that this transformation is based on the law enforcement practice of the European Court of Human Rights. It is about the tendency to spread the positive duties of states in matters related to the observance of human and citizen rights. First of all, this concerns the observance of their civil and political rights. Relevant examples from the practice of the European Court are cited.

Based on the examples given, it is concluded that the European Court of Human Rights has formed a new practice of such a form of implementation of the right as compliance. Its ideology consists in the fact that the state, represented by its bodies, in order to achieve the goal of protecting the subjective right, must not only refrain from violating it, but also simultaneously take active measures to ensure it. In this case, the difference between compliance as a type of right implementation and enforcement (despite their similarity) will be that prohibiting norms perform a dual function: protection of the right and its enforcement. Instead, binding norms perform only an enforcement function. Therefore, from now on, law enforcement is a system of legal measures aimed at protecting rights from violations and ensuring them by restoring them in case of violation, and law enforcement is a combination of these two types of duties.

In the context of the studied topic – “compliance with the norms of law: the classic model and the main trends of transformation”, this means that the concept of compliance with the norms of the law has acquired new features. From now on, in most cases, in order to achieve the goal of legal protection, in addition to the passive behavior of obligated persons, it is also necessary to conduct active ones. First of all, what has been said concerns the activities of state bodies. Such activity can be characterized as preventive and protective.

Enforcement will take place when there is a fact of violation of the protected right and the competent authorities of the state will be obliged to take active actions in order to achieve the goal of observing the right. In turn, preventive activity will consist in creating conditions that will make impossible or reduce the risk of violation of such rights. For example, the following active actions on the part of the state will contribute to the observance of the absolute right of citizens to hold public events: legal education, legal education of members of civil society on the subject of respect for the choice of individual social groups to hold them.

As a result, the following conclusion is made. The modern law-enforcement practice of the European Court of Human Rights has changed approaches to the classic formula of compliance with legal norms as passive behavior. From now on, in most cases, in order to achieve the goal of legal protection, in addition to the latter type, it is also necessary to involve an active component. This primarily concerns state bodies, which, in addition to negative duties, must also carry out positive ones, which take the form of binding and preventive actions.

Keywords: implementation of law, compliance with legal norms, positive duties of the state.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-247-252

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.03.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026